

## **ВЪЗМОЖЕН ЛИ Е КАНОН В ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗАД ГРАНИЦА? ПРАКТИКАТА В СРЪБСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ**

**Проф. д.ф.н. Антоанета Алипиева**

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“  
Белградски университет*

**Резюме.** Статията изцяло се опира върху материал от емпиричната ситуация на преподаване на българска литература в Белградския университет. Изследват се рефлексии на рецепцията, които разкриват срещите и не-срещите на българската и сръбската култура. Същевременно се търси печелившият ъгъл на преподаване, според който една чужда култура може да възприеме и осмисли основни естетически и идеологически явления от българската литература.

**Ключови думи:** рецепция; преподаване на българска литература зад граница; национализъм

Преподаването на българска литература зад граница обикновено е непълноценен процес, защото изисква редукция на континуум, автори и естетики, предполага лична субективност на водещия дисциплината. Там, където България разполага със специалност „Българска филология“, има осигурено времево поле за по-пълна информация, но където лекциите предполагат избираност, всичко е в ръцете на лектора, изграждащ по-скоро личен, отколкото културно валиден национален канон. В сръбския национален университет позитивизмът в линейното разбиране на литературната история е отстъпил място на постмодерната колажност. Също тъй отдавна няма място за идеологически категории като гордост от българското или за естетическо възприемане от типа на насладата. Най-печеливш се оказва фокусът върху отделната творба, като рецепцията почти закономерно отхвърля абстракциите на модернизма и се обляга на сюжетния гръбнак. От целия времеви диапазон на литературния континуум съвременният постмодерн видимо се радва на проникновение.

Практиката показва ясно: зад граница българската литература се преподава фрагментарно – отделни произведения и автори, книги емблеми на българската менталност, по-важни характеристики на популярни естетики като

националната идеология, етапи на модернизма, социалистически период и т.н. Но най-вече вървят отделните произведения или автори, придружени от биографии и библиографии на творбите си. Основната аудитория на българска филология завършва обучението си с недотам адекватно владее на езика (особено говоримо) и доста осакатена представа за литературата, изградена от върволица образцови канонни произведения или пък от няколко избрани чрез вкуса на лектора съвременни романа и най-вероятно от един или двама релефни чрез конюнктурите поети. От общата визия на българската литература студентите в Белградския университет безусловно възприемат националния разказ за турското робство, който чувстват близък, едно, поради сходни исторически периоди, и второ, поради есенциалния, митологичен манталитет, в който виждат напълно познатия стереотип на романтичната героика. Вазов тук е предпочитаният автор, неразбираеми остават съвременните трактовки на Генчо Стоев или Милен Русков. Те са приети от студентите по-скоро като чудати и не провокират особена възможност за дълбочина. Затова пък „Време разделно“ от Антон Дончев се радва на пълен успех и на свръхемоционално преживяване. В аспекта „турско робство“ българи и сърби показват съгласие именно на ниво масова митология. Тук сме близки.

Понеже сръбската учебна програма ползва много остарял критически канон, предполагащ линейното представяне на българската литература от Средновековието до ден-днешен, етапите са стара литература, възрожденска литература, нова и най-нова литература. Нещо, което в България е вече само спомен. Веднага заявяваме, че средновековната литература буди тъжна скука и де факто би следвало да се ограничи върху няколко представителни имена и тенденции. От Възраждането нататък литературата ни става толкова по-интересна за студентите, колкото повече се преподава с контекст – исторически, литературно-исторически, биографичен. Основни книги, които вървят като конвертируеми, са *Историите на Светлозар Игов* (Igov 2001) и на *Милена Кирова* (Kirova 2016; 2018). От тяхната същност обаче могат да се осмислят само фактите, но не и историческите или естетически тези.

Един от най-големите проблеми е, че изобщо не се познават текстовете на творбите. Студентите възпроизвеждат литературна информация, без да внимават в нея. За отдалечени периоди като средновековна българска литература, възрожденска литература или литература до Първата световна война това е възможен подход. Тъкмо дистанцията дава есенциална гледна точка, която избира автори и творби с осмислена вече българска идентичност. Тяхното преподаване не нарушава твърдата цялост, която може да се етикетира. Дали ще се нарече национално, балканско, европейско, българско, тези категории са вече отработени от критиката и не създават особени трудности при представяне на монолитен български образ. С няколко мостри от избрани текстове този процес може и да се окаже сполучлив като общи познания и формиране

на базисна представа. И макар постоянното твърдение, че сме братя и много си приличаме със сърбите, в рецепцията на класическата българска литература напълно неразбираеми остават автори като Алеко Константинов и Йордан Радичков. Това са авторите, които градят психопортрета на българите в дълбочина, а не чрез универсални сюжети и образи. Студентите считат Алековия герой повече за невъзпитан, отколкото за българин. „Суматоха“ пък от Йордан Радичков (Radichkov 1999 – 2023) се оказва напълно ненужен текст, въпреки опитите да бъде обяснен и чрез магическия реализъм на Костурица. По същия безразлично-неразбираем начин студентската рецепция се отнася към фаворизирания в България Константин Павлов, чиято биография е удобна да произведе дисидентство и така да се изобличи социализмът като негативно общество. Сатиричните метафори на този поет се оказват странни колкото и преподавателят да се старае да ги обясни като съпротива към порочно по същността си време. Младите сърби не знаят какво е тоталитарно общество, нито как се е живяло в неговите рамки. Излиза, че поезията на Павлов е родена в социализма и е възможно да се прочете само чрез социализма. Към този факт може да се приложи и друг ключ: расте рационално поколение, което ден след ден се отдалечава от традиционните култури, от регионите и търси себе си в познати за тях представи. Съпричастието към българската литература става не толкова в средището на расовата прилика, колкото във възела на общата екзистенциалност. В този смисъл, много изживявана и анализирана е поезията на Атанас Далчев и Елисавета Багряна. Първият видимо поражда аудиторията със съвременния сюжет за празнота, самота, с дилемата тяло – душа, с крайността на човешкия живот. Елисавета Багряна е любимка на нежния пол, защото във все още патриархалното сръбско общество това е бунт, еманципация, отмъщение над мачовщината.

В сръбската спонтанна рецепция успех има и т.нар. „котловинна литература“, илюстрирана в учебния процес чрез „Диви разкази“ от Николай Хайтов (Haytov 1967). Самата сръбска литература има дълбока традиция в тази насока. Авторы като Меша Селимович или Иво Андрич по блестящ начин реализират „духа на мястото“, превръщайки го в универсална мъдрост. Дивото, неопитоменото, примитивното се оказват близки категории за сръбската рецепция. Българското и сръбското могат да се сговорят в по-широката ниша на „балканския манталитет“, въпреки постоянните напомняния и питания докъде точно се простират културните граници на Балканите. Но за България и Сърбия „балканското“ видимо работи и в неговото съдържание присъстват тъкмо дивото и примитивното, които толкова дразнят Централна Европа, а пък за културния еталон на XX век – Северна Америка, са направо неразбираеми. В „Диви разкази“ всички се впечатляват от откровената мъжка гама, от мъжкото внушение, защото, съгласете се, една от културните характеристики на Балканите е тъкмо мъжката парадигма.

Трудността при формирането на българска идентичност започва с преподаването на съвременната литература. Бидейки „литература в преход“, съвременните автори преосмислят морални, институционални и идеологически норми. Чувството за деконструкция е водещо. От въобразеното хармонично общество по време на социализма например новата проза преминава към апокалиптична „разруха“ и разпад, към демонични криминални сюжети, към объркани и обезродени хора и девалвация на човешки ценности. Известните романи „Разруха“ (2003) от Владимир Зарев и „Майките“ (2006) от Теодора Димова се занимават точно с разпада на цялостния човешки свят. В посткомунистическите страни постмодернът изгражда шокова визия на насилието. Ликвидират се „идеалните типове“, идентифициращи социалистическото общество, но на тяхно място не могат да се предложат цялостни национални или морални идеи. Националната идея от близкото минало, почиваща върху географски и исторически граници, върху одържавени пантеони и литературни канони, се преобръща до своето опако. Пак има национална идея, но тя е демонизирана. По отношение на поезията, литературата ни силно активира и разширява географските очертания (Пламен Антов, Пламен Дойнов). Лирическият човек наново преоткрива културите на Европа (предимно централноевропейските) и в известен смисъл загърбва славянската топонимия, защото тя в голямата си част е принадлежала на също тъй посткомунистически страни, далеч по-достъпни за нас по време на социализма, отколкото Западна Европа. Ако трябва да обобщим, патриотичната част от големия националистически проект на XIX век, работещ у нас и в XX век, залезе. Националното запази своите географски граници, но не и градивния си патос.

„Прозата на прехода“ набляга и на друга възможност на националистическото чувство – това на етническият национализъм, чиято символика разчита на себепознатата и изпитана идентичност. Ако трябва да бъдем по-точни – на балканската тема, предадена като светоусещане и философия, като революционен сюжет от разпадането на Османската империя. Като концепция, този тип проза е най-близко до идеята на Мария Тодорова (Todorova 2003), която под балкански регион разбира онази териториална част, която е византийско и османско наследство и е резултат от загубата на християнска аристокрация. Това снабдява региона с източни (много често се говори за ориенталски) нрави и въобще трудно се потулява езическият (варварският) манталитет. В романите на Керана Ангелова „Елада Пиньо и времето“ (2003) и „Вътрешната стая“ (2006) границите на българския регион са и балкански граници. Полето, в което се случват събитията, е стабилизирано до езическа философия на живеенето, но без граници между държави. Идеята за „културната интимност“ тук може да бъде модифицирана до „балканска махала“, „паланковата философия“, т.е. до тези метафори, които през XX век, а вижда се и през XXI век, оформят явен тренд в българската литература. Балканите са

въобразени чрез дух и менталитет територии, географията спира там, докдето героите чувстват себе си. Те не прекрачват в териториите на чуждото в духовен смисъл. Това са и техните физически граници на пребиваването. Това съвпада по естествен начин с границите на въображаемата Родина. Романите на Керана Ангелова не ползват деконструкция на смисъла. Те реставрират познатата идентификация на патриотичния национален проект от XIX век и представят героинята като възплъщение на езическото в балканската жена. В този смисъл те отхвърлят травмата, породена от западната визия, описващи Балканите като „срамния друг“, като „гето“, като „задния двор на Европа“. Керана Ангелова активира удоволствието да си себе си. Във въображаемата територия на идентификация е заложена повече визията за славянството, отколкото за ориентализма. Естествено, че посочените романи на Керана Ангелова биха се разбрали в балканските и славянски държави не само защото възпроизвеждат архетипно битие, но и защото устояват целостта на панбалкански и панславянски идеи и с това в днешно време не отговарят на неолибералните амбиции да наложат ценностите на Западна Европа и Северна Америка като универсални за всички.

Продължение на идеята на Мария Тодорова за „общите Балкани“, съществуващи чрез очите на Запада, е един от най-известните български романи – „Възвишение“ (2011) от Милен Русков, интерпретиращ националния разказ за турското робство и борбата за освобождение. Картографирането следва наличната топография от XIX век и обхваща земи от днешните България, Турция, Сърбия и Румъния. Идеята за свобода не включва никаква презумпция за бъдещи държавни граници. Твърдата идентичност на героите се постига чрез „расови типове“ – западната идея за предмодерните Балкани, чиито характеристики са опит за автентичност – варварство, природност, агресивно националистическо движение, превръщащо в „свещен завет“ омразата между етносите, населяващи познатите територии. Същевременно романът реставрира и т.нар. „вътрешен балканизъм“, разбран като чувство за тревожност пред непознати модерни (идеологически, институционални, държавни и т.н.) изисквания, с които би трябвало да бъде подкрепена всяка историческа идея. Съвременното пресъздаване на автентичните Балкани чрез българското националистическо движение от XIX век ползва унаследена символика – топонимия, реални исторически сюжети и исторически личности, световни революционни движения и участието на българи в тях. Ирационалното и първичното, т.е. предмодерното, са пресъздадени добре. Но съвременната интерпретация на Русков пародира племенния национализъм и хиперболизираната гордост от българското освободително движение от XIX век. Националната идеология е видяна вече от дистанция, затова е и пародирана. От историческия сюжет са извлечени човешката обърканост, съмнение, стъписване пред Голямата идея за свобода, която и героите, и малките хора не разбират кой

знае колко добре. Затова пък съвременният български „хит“ „Времеубежище“ на Георги Господинов (Gospodinov 2022) е приет с универсалното безличие на съвременния човек и в този смисъл е близък с липсата на твърд смисъл и адаптивността към всяка обществена ситуация.

Преподаването на българска литература зад граница несъмнено е националистически процес. Той може да придобива разнородни конотации, но рецепцията е задължително да поражда български контекст. Бих привела смешен пример, разказан устно пред аудитория. Една от нашите съвременни поетеси, ползвайки грантовите програми, демонстрира своите произведения в някакъв американски университет. Отправен ѝ е въпрос: „Какво точно е българското във вашата поезия?“, на което тя отговаря: „Да не би да сте си представяли, че трябва да се явя пред вас във фолклорен костюм?“. „Нещо такова...“, получила отговор. Преподаването на български език и литература зад граница е националистически процес, той доказва именно граничност. Което пък позволява сътвореното на даден език да получи защитен етикет. Иначе се стапя в безличието на всеобщото.

#### ЛИТЕРАТУРА

- АНГЕЛОВА, К., 2006. *Вътрешната стая*. Варна: Знаци.
- АНГЕЛОВА, К., 2003. *Елада Пиньо и времето*. Варна: Знаци.
- ГОСПОДИНОВ, Г., 2022. *Времеубежище*. Пловдив: Жанет 45.
- ДИМОВА, Т., 2006. *Майките*. София: Сиела.
- ЗАРЕВ, ВЛ., 2003. *Разруха*. София: Пет плюс.
- ИГОВ, СВ., 2001. *История на българската литература*, София: Сиела.
- КИРОВА, М., 2016; 2018. *Българската литература от Освобождението до Първата световна война, част 1, част 2*. София: Колибри.
- РАДИЧКОВ, Й. Суматоха. *Словото*, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=260&WorkID=9332&Level=1>, посл. вид. на 22.02.2024, 1999 – 2023.
- ТОДОРОВА, М., 2004. *Балкани – балканизъм*. София: Св. Климент Охридски.
- ХАЙТОВ, Н., 1967. *Диви разкази*. Пловдив: Христо Г. Данов.

#### REFERENCES

- ANGELOVA, K., 2006. *Vatreshnata staya*. Varna: Znatsi.
- ANGELOVA, K., 2003. *Elada Pinyo i vremeto*. Varna: Znatsi.
- GOSPODINOV, G., 2022. *Vremeubezhishte*. Plovdiv: Zhanet 45.
- DIMOVA, T., 2006. *Maykite*. Sofia: Siela.
- ZAREV, VL., 2003. *Razruha*. Sofia: Pet plus.

- IGOV, SV., 2001. *Istoriya na balgarskata literatura*. Sofia: Siela.
- KIROVA, M., 2016; 2018. *Balgarskata literatura ot Osvobozhdenieto do Parvata svetovna vojna, chast 1, chast 2*. Sofia: Kolibri.
- RADICHKOV, Y. *Sumatoha*. Slovo, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=260&WorkID=9332&Level=1>, posl. vid. na 22.02.2024, 1999 – 2023.
- TODOROVA, M., 2004. *Balkani – balkanizam*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- HAYTOV, N., 1967. *Divi razkazi*. Plovdiv: Hristo G. Danov.

## IS A CANON POSSIBLE IN THE TEACHING OF BULGARIAN LITERATURE ABROAD? ON THE PRACTICE IN SERBIAN UNIVERSITIES

**Abstract.** The article is entirely based on the material from the empirical situation of teaching Bulgarian literature at the University of Belgrade. Students' understanding and perception are explored, revealing similarities and clashes between the two cultures. At the same time, we are looking to teach in a way that allows people from a different cultural background to understand and take in basic aesthetic and ideological phenomena from Bulgarian literature.

**Keywords:** reception; teaching of Bulgarian literature abroad; nationalism

✉ **Prof. Antoaneta Alipieva, DSc.**

ORCID iD 0000-0002-7248-3334

University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”

University of Belgrad

E-mail: A.Alipieva@uni-plovdiv.com